नेपाली साहित्यमा कपिलवस्तु जिल्लाको योगदान

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र
सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको
स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौं
पत्रको प्रयोजनका लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी
चूरामणि पौडेल
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर
२०६४

शोधनिर्देशक
श्री ईश्वरीप्रसाद गैरे
उपप्राध्यापक

नेपाली साहित्यमा कपिलवस्तू जिल्लाको योगदान

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र
सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको
स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौं
पत्रको प्रयोजनका लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी
चूरामणि पौडेल

नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर
२०६४

शोधनिर्देशकको सिफारिस

प्रस्तुत नेपाली साहित्यमा कपिलवस्तु जिल्लाको योगदान शीर्षकको शोधपत्र श्री चूरामणि पौडेलले मेरा निर्देशनमा तयार गर्नुभएको हो । स्थलगत भ्रमण गरी परिश्रमपूर्वक अन्वेषण गरिएका सामाग्रीलाई विश्लेषण गरिएको वहाँको यो शोधपत्रदेखि म सन्तुष्ट छु र उचित मूल्याङ्कनका लागि त्रि.वि. नेपाली केन्द्रीय विभागसमक्ष सिफारिस गर्दछु ।

मिति : २०६४/१२/१३

....
ईश्वरीप्रसाद गैरे
उपप्राध्यापक
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर ।

कृतज्ञताज्ञापन

प्रस्तुत शोधपत्र मैले त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रो बर्षको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि आदरणीय गुरु उपप्राध्यापक श्री ईश्वरीप्रसाद गैरेज्यूको निर्देशनमा तयार गरेको हुँ । कार्यव्यस्तताका बीच पनि शोधपत्र तयारीका सन्दर्भमा प्रेमपूर्वक निर्देशन तथा विविध ज्ञानवर्धक सल्लाह र सुझाव दिएर सहयोग गर्नुहुने श्रद्धेय गुरुप्रति म सदा ऋणी रहने छु ।

"नेपाली साहित्यमा कपिलवस्तु जिल्लाको योगदान" शीर्षक स्वीकृत गरी शोधपत्र लेख्न अवसर प्रदान गर्नुहुने विभागीय प्रमुख प्रा.श्री राजेन्द्र सुवेदीज्यू तथा नेपाली केन्द्रीय विभाग प्रति हृदयत : कृतज्ञ छु । शोधपत्र लेखनका क्रममा अमूल्य सहयोग गर्नुहुने प्रा.डा. चूडामणि बन्धु, प्रा. मोहनराज शर्मा, प्रा. व्रतराज आचार्य, प्रति हार्दिक कृतज्ञता प्रकट गर्दछु । सामग्री-सङ्कलन तथा लेखनमा अमूल्य सल्लाह र सहयोग गर्नुहुने अजित खनाल, शालिकराम पौडेल, देवेन्द्र पौडेल, रेनुका पौडेल, ईश्वरीप्रसाद पोखरेल यादव भूसाल, जीवनारायण पौडेल, डोलाराम पौडेल, नारायण पौडेल लगायत कपिलवस्तु जिल्लाका सम्पूर्ण साहित्यकारप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । शोधपत्र तयारीका क्रममा त्रि.वि. केन्द्रीय पुस्तकालय (कीर्तिपुर), पशुपतिप्रताप पुस्तकालय (कपिलवस्तु) तथा अन्य पुस्तकालय, क्याम्पस, विद्यालयबाट अमूल्य सहयोग पाएको छु । तसर्थ सम्बन्धित सङ्घ-संस्थाप्रति आभार व्यक्त गर्दछु । मेरो अध्ययनको यस क्षणसम्म अविरल प्रेम, प्रेरणा र अवसर प्रदान गर्नुहुने पूज्य बुबा प्रेमनारायण पौडेल, आमा खिमकला पौडेल, दाजु हुमनाथ पौडेल, कुलचन्द्र पौडेल तथा सम्पूर्ण आफन्तजनप्रति सदा ऋणी रहनेछु । त्यस्तै यस शोधपत्र लेखनको आरम्भदेखि अन्त्यसम्म मलाई हरेक क्षेत्रबाट सहयोग जुटाईदिने मेरी सहयात्री जीवनसंगिनी सरस्वती पौडेललाई धन्यवाद नदिइरहन सक्दिन । यो शोधपत्र तयारीका क्रममा विभिन्न कोणबाट सहयोग गर्ने सम्पूर्ण मित्रहरुलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु । शोधपत्र छिटो छरितो र शुद्ध रुपमा टङ्कन गरी सहयोग गर्नु हुने सुजाता के.सी. बुटवललाई हृदयदेखि नै धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अन्त्यमा यो शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि त्रि.वि. नेपाली केन्द्रीय विभाग-समक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

मिति : २०६४/१२/१२

चूरामणि पौडेल

नेपाली केन्द्रीय विभाग

कीर्तिपुर, काठमाडौं

विषयसूची

	पेज नं.
पहिलो परिच्छेदः शोध-परिचय	१-५
१.१. शोध शीर्षक	१
१.२. शोधकार्यको प्रयोजन	१
१.३. विषयपरिचय	१
१.४. समस्याकथन	२
१.५. शोधकार्यका उद्देश्य	२
१.६. पूर्वकार्यको समीक्षा	२
१.७. शोधकार्यको औचित्य	५
१.८. शोधकार्यको सीमाङ्कन	५
१.९. शोधविधि	५
१.१०. शोधपत्रको रूपरेखा	५
दोस्रो परिच्छेदः कपिलवस्तु जिल्लाको परिचय	६-३०
२.१. पृष्ठभूमि	६
२.२. नामकरण	६
२.३ ऐतिहासिक पृष्ठभूमि	७
२.४. भौगोलिक र प्राकृतिक परिचय	९
२.४.१ साँध-सीमा	९
२.४.२. भू-बनोट	९
२.४.३. हावापानी	१०
२.४.४. वन तथा खनिज सम्पदा	१०
२.४.५ नदीनाला	११
२.५ स्थानीय निकायको विभाजन	११
२.६. जनसङ्ख्या	११
२.७ जाति, भाषा र धर्म	१२
२.८ सामाजिक जनजीवन	१३

२.९ **स्वास्थ्योपचार**	१४
२.१० **यातायात**	१५
२.११. **प्रमुख तीर्थस्थल तथा मठ–मन्दिरहरू**	१६
२.११.१ **तिलौराकोट**	१६
२.११.२ **निग्लिहवा**	१७
२.११.३ **सगरहवा**	१८
२.११.४ **तौलेश्वरनाथ महादेव मन्दिर**	१८
२.११.५ **समय माई**	१९
२.१२ **आर्थिक अवस्था**	२०
२.१२.१ **कृषि**	२०
२.१२.२ **व्यापार**	२०
२.१२.३ **उद्योग**	२१
२.१२.४ **पर्यटन**	२२
२.१३ **प्रमुख सहरहरू**	२३
२.१३.१ **तौलिहवा**	२३
२.१३.२ **कृष्णनगर**	२४
२.१४ **शैक्षिक अवस्था**	२६
२.१५ **भाषाभाषिकाको अवस्था**	२८
२.१६ **निष्कर्ष**	२९
तेस्रो परिच्छेदः कपिलवस्तुका सङ्घसंस्थाको योगदान	३१–४७
३. **परिचय**	३१
३.१. **कपिलवस्तुका साहित्यिक समूहहरू**	३१
३.१.१. **एम्स सांस्कृतिक समूह** (२०६१)	३१
३.१.२ **कपिलवस्तु सांस्कृतिक समूह** (२०५५)	३२
३.१.३ **कर्मचारी मिलन केन्द्र** (२०५७)	३२
३.१.४ **गौतम टिमः तौलिहवा** (२००४)	३३
३.१.५ **कपिलवस्तु साहित्यिक समाज** (२०५०)	३३
३.१.६ **नवयुवक सङ्घः तौलिहवा** (२००३)	३५
३.१.७ **नेपाल पत्रकार महासङ्घः कपिलवस्तु** (२०५९)	३६

३.१.८ **बहुजातीय सांस्कृतिक परिवार** (२०५७)	३६
३.१.९ **बाणगङ्गा साहित्यिक प्रतिष्ठान** (२०६१)	३७
३.१.१० **लुम्बिनी कपिलवस्तु बचाऔं अभियान** (२०५३)	३८
३.१.११ **सृजनशील साहित्य समाज** (२०६१)	३८
३.१.१२ **स्वतन्त्र सेनानी दया शङ्कर मुन्सी स्मृति प्रतिष्ठान** (२०५७)	३८
३.१.१३ **कपिलवस्तु साहित्यिक परिषद्** (२०४४)	३९
३.१.१४ **घरघरमा किताब – २०५९**	४०
३.२. **कपिलवस्तुका पुस्तकालयहरू**	४१
३.२.१. **आश्रित पुस्तकालय** (२०५४)	४१
३.२.२ **कपिलवस्तु वाचनालय** (२०४०)	४२
३.२.३ **पशुपतिप्रताप पुस्तकालय** (१९९३)	४३
३.२.४ **सिद्धार्थ गौतम पुस्तकालयः** (२०५३)	४४
३.२.५. **इमिलिया उच्च मा.वि. को पुस्तकालय** (२०६०)	४४
३.२.६. **कपिलवस्तु बहुमुखी क्याम्पसको पुस्तकालय** (२०३७)	४५
३.२.७. **सिद्धार्थ बहुमुखी क्याम्पस पुस्तकालय** (२०४८)	४५
३.२.८. **बाणगङ्गा उच्च मा.वि. को पुस्तकालय** (२०५९)	४६
चौथो परिच्छेदः कपिलवस्तु जिल्लाको साहित्यिक विकास	४८–६५
४.१ **कपिलवस्तुको लोकसाहित्य**	४८
४.१.१ **नेपाली लोकसाहित्य :**	४९
४.१.२ **अवधी लोकसाहित्य**	५०
४.२ **कपिलवस्तुमा नेपाली साहित्यको सृजन परम्परा**	५१
४.२.१ **प्रथम चरण** (२०१७–२०३५)	५५
४.२.१.१ **पद्य :**	५५
४.२.१.२ **गद्य**	५६
४.२.२ **द्वितीय चरण** (**वि.सं. २०३६ देखि २०४६ सम्म**)	५८
४.२.२.१ **पद्य**	५८
४.२.२.२ **गद्य**	५९
४.२.३ **तृतीय चरण** (**वि.सं. २०४७ हालसम्म**)	६१
४.२.३.१ **पद्य**	६१

४.२.३.२ **गद्य** ६२

४.३. **निष्कर्ष** ६४

पा“चौं परिच्छेदः कपिलवस्तु जिल्लाका साहित्यकारहरूको अध्ययन ६६-१२९

५.१. **कपिलवस्तु जिल्लाका साहित्यकारहरूको सङ्क्षिप्त परिचय** ६६

५.१.१ **ऋषिराम कँडेल** ६६

५.१.२. **कमल अधिकारी** ६७

५.१.३. **खिमानन्द पोखरेल** ६७

५.१.४. **खुबिराम पोखेल** ६७

५.१.५ **खेम कोपिला** ६८

५.१.६ **खेमराज शर्मा** ६८

५.१.७. **गिरिराज घिमिरे** ६९

५.१.८ **गिरिराज ज्ञवाली** ६९

५.१.९ **चूरामणि पौडेल** ७०

५.१.१०. **झविन्द्रराज शास्त्री** ७०

५.१.११ **टेकबहादुर पन्थी** ७१

५.१.१२ **ठाकुरप्रसाद पोखेल** ७१

५.१.१३ **ढुण्डिराज अर्याल** ७२

५.१.१४ **तुलसीराम पन्थी** ७३

५.१.१५ **तेजकुमार बौद्धाचार्य** ७३

५.१.१६ **दधिराम सापकोटा** ७४

५.१.१७ **दयाप्रसाद घिमिरे** ७५

५.१.१८ **दानबहादुर श्रीवास्तव** ७६

५.१.१९ **दिनेश पन्थी** ७६

५.१.२० **देवीप्रसाद पौडेल** ७७

५.१.२१ **देवेन्द्र पौडेल** ७८

५.१.२२. **नारायण पौडेल** ७९

५.१.२३. **नारायणप्रसाद गैरे** ७९

५.१.२४. **नित्यानन्द पाण्डे** ८०

५.१.२५. **पुण्यप्रसाद अर्ज्याल** ८१
५.१.२६ **फणिनारायण शर्मा आत्रेय** ८२
५.१.२७ **बेदूराम भुसाल** ८२
५.१.२८ **भवानी भिक्षु** ८३
५.१.२९ **भोजराज घिमिरे** ८४
५.१.३० **रुद्र ज्ञवाली** ८४
५.१.३१. **लाटो साथी** ८५
५.१.३२. **वासुदेव जमरकट्टेल** ८६
५.१.३३. **हरिराज शर्मा** ८६
५.१.३४. **होमराज आचार्य** ८७
५.२. **कपिलवस्तु जिल्लाका प्रतिनिधि साहित्यकारहरूका विधागत योगदानको अध्ययन** ८८
५.२.१. **खिमानन्द पोखरेल** ८८
५.२.२. **ठाकुरप्रसाद पोखरेल** ९२
५.२.३ **नारायणप्रसाद गैरे** ९३
५.२.४ **नित्यानन्द पाण्डे** ९५
५.२.५ **भवानी भिक्षु** ९८
५.२.६ **भोजराज घिमिरे** १०६
५.२.७ **रुद्र ज्ञवाली** १०७
५.२.८ **लाटो साथी** ११०
५.२.९ **वासुदेव जमरकट्टेल** ११५
५.२.१० **हरिराज शर्मा** ११८
५.२.११ **होमराज आचार्य** १२३
५.३. **निष्कर्ष** १२९
छैटौं परिच्छेदः उपसंहार (निष्कर्ष तथा मूल्याङ्कन) १३०-१३३
सन्दर्भग्रन्थ - सूची १३४

सङ्क्षेपीकरण - सूची

१. अप्र.	–	अप्रकाशित
२. इ.पू.	–	इसा पूर्व
३. क.सा.स.	–	कपिलवस्तु साहित्यिक समाज
४. गा.वि.स.	–	गाउँ विकास समिति
५. जि.वि.स.	–	जिल्ला विकास समिति
६. त्रि.वि.	–	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
७. दै.	–	दैनिक
८. न.पा.	–	नगरपालिका
९. नि.मा.वि.	–	निम्न माध्यमिक विद्यालय
१०. पा.वि.के.	–	पाठ्यक्रम विकास केन्द्र
११. प्रा.वि.	–	प्राथमिक विद्यालय
१२. पृ.	–	पृष्ठ
१३. मा.वि.	–	माध्यमिक विद्यालय
१४. लु.अ.	–	लुम्बिनी अञ्चल
१५. वि.सं.	–	विक्रम संवत्
१६. सं.	–	संस्करण
१७. सम्पा.	–	सम्पादक
१८. सा.	–	साप्ताहिक
१९. सा.प्र.	–	साझा प्रकाशन